

TIL EN KRITISK-PSYKOLOGISK TEORI OM SUBJEKTIVITETEN II:

Forholdet mellem individuelle og samfundsmæssige subjekter og den tidlige barnlige subjektivitetsgenese.

- ARCO
1. Individuel subjektivitet som overskridelse af individualiteten gennem andel i den samfundsmæssige subjektivitet.
 2. Interpersonelle subjektrelationer og instrumentalforhold.
 3. Indholdsmæssige og metodiske problemer ved bestemmelsen af den tidligt barnlige subjektivitet.
 4. Modsatningen mellem barnrelaterede interesser og forældrenes almene livsinteresser og tendensen til den gensidige emotionelle instrumentalisering indenfor barn-forældre-forholdet.
 5. Tilbagetrækning til umiddelbar tilfredsstillelse og rettetheden mod langsigtet disposition over egne livsomstændigheder som modsigelsesfyldte tendenser indenfor det barnlige interessefelt.
 6. Perspektiver i forbundetheden mellem forældre og børn i en fælles subjektudvikling.

+ Valbe

1. Individuel subjektivitet som overskridelse af individualiteten gennem andel i den samfundsmæssige subjektivitet.

Man kan ikke begribe forholdet mellem samfundsmæssighed og subjektivitet adækvat, hvis man herved begynder med individerne og forsøger at fremhæve kendetegn, som skal karakterisere deres subjektivitet. Det karakteriserer nemlig lige præcis særegenheden ved den menneskelig-samfundsmæssige måde at opretholde livet på, at den ikke bliver til at erkende, hvis man kun betragter menneskelige individer. Særegenheden ligger i en ny kvalitet ved den samfundsmæssig-historiske helhedsproces overfor den rent fylogenetisk bestemte helhedsproces, i den genstandsmæssiggørende, kollektivt-føregribende omsorgsfulde verdensforandring i kraft af det samfundsmæssige arbejde, hvorved den således frembragte menneskelige genstandsmæssige livsverden nu er den primære bærer af den overordnede helhedsudvikling, og ikke længere organismen hhv. organisme-populationer. Individernes samfundsmæssiggørelse er derfor udenlukkende at forstå som (den formations- og placerings-specifikke) realisering af den samfundsmæssige udvikling i kraft af individerne. Menneskelig "subjektivitet" må i overensstemmelse hermed førts og fremest være fremhævelig som karakteristikum ved den helhedssamfundsmæssige proces, altså som "subjektiv faktor" eller "samfundsmæssig subjektivitet". Først på dette grundlag kan man bestemme individuel subjektivitet som personlig realisering af samfundsmæssig subjektivitet.

Jeg har andetsteds karakteriseret det "subjektive" aspekt ved samfundsmæssige processer på følgende måde: "Ifølge en central grund-erkendelse i marxismen kan mennesker til forskel fra dyr kun opretholde deres materielle liv, ved at de selv fremstiller deres eksistensbetingelser ved hjælp af en indgribende forandring af naturen i det genstandsmæssige kollektive arbejde. Menneskene er derfor på den ene side i kraft af deres praksis ophav til den aktive skabelse og bevidste kontrol af deres tilværelsesomstændigheder, det vil sige subjekter for deres samfundsmæssige livsproces. Men på den anden side er de på grund af de naturlige og samfundsmæssige nødvendigheder, som deres eksistensopretholdelse, altså deres materielle reproduktion er underlagt, i deres virksomhed og i deres bevidsthed bestemt af deres objektive livsbetingelser, altså også af de samfundsmæssige forhold, som de selv skaber og forandrer. Den subjektive bestemmelse

og den objektive bestemthed er begge nødvendige, indbyrdes sammenhængende grundtræk ved enhver menneskelig, det vil sige samfundsmæssige livsvirksomhed. Som følge heraf kan det ved en konkretisering af synsmåden på historisk specifikke samfundsformationer aldrig stå til diskussion, om det ene eller det andet moment er givet her, men altid kun i hvilket specifikt forhold den objektive bestemthed og den subjektive bestemmelse af samfundsprocessen står til hinanden." (1978, s.212f/Dreier, O., 1979, s.136f.). - Hvordan skal nu på grundlag af denne karakterisering af samfundsmæssig subjektivitet den individuelle subjektivitet begribes som dens realisering, hvorledes altså er forholdet objektiv bestemthed-subjektiv bestemmelse som kendetegn ved menneskenes individuelle udvikling?

For at afklare dette spørgsmål må vi til en begyndelse bestemme begrebet om den individuelle samfundsmæssiggørelse mere nøjagtigt og omfattende: Udsagnet, at individet samfundsmæssiger sig i kraft af den personale realisering af det helhedssamfundsmæssige udviklingsstade (i et bestemt afsnit) er ganske vist rigtigt, men imidlertid alligevel forkortet. Her er nemlig ikke udelukket den misforståelse, at individet træder ind i sin samfundsmæssiggørelsesproces som et endnu usamfundsmæssigt væsen og først i løbet af denne proces bliver et samfundsmæssigt væsen. Dermed ville imidlertid den tidligere fremstillede udvendige modstilling af individet og et samfund, som det gerne nemføres i den traditionelle psykologi og sociologi, hvori det tilfældigt er trådt ind i og hvori det må udvikles, være reproduceret på dette sted, og altså indfangetheden i de "borgerlige privatformers" praksis og tænkning ikke overvundet. Dette betyder samtidigt, at man ganske vist kan begribe individerne som objektivt bestemt af de samfundsmæssige forhold, mens imidlertid deres mulighed for deltagelse i den subjektive bestemmelse af disse forhold forbliver ubegribelig, altså at den samfundsmæssige subjektivitet ikke kan formidles med den individuelle livsproces.

For at undgå sådanne forkortelser og misforståelser må man tage hensyn til de af den kritisk-psykologiske forskning indhøstede resultater (i det skildrede første analyse-skridt) hvoraf det fremgår, at og hvilke indholdsmæssige bestemmelser at mennesket allerede ifølge sin natur, altså netop før og uafhængig af den reelt fuldbyrdede individuelle samfundsmæssiggørelsesproces, er et potentielt samfundsmæssigt væsen, altså til forskel fra alle andre levende væsener disponerer over individuelle udviklingsmuligheder som sætter det i stand til at deltage i den samfundsmæssige proces. Overvindeligheden af den udven-

dige modstilling af det usamfundsmæssige individ og samfundet gennem påvisningen af menneskenes samfundsmæssige natur gav sig ud fra den funktional-historiske udarbejdelse af det kvalitative spring fra den rent fylogenetiske til den samfundsmæssig-historiske udvikling. Der lader sig nemlig fremanalysere en overgangsfase imellem den rent fylogenetiske og den samfundsmæssigt-historiske bestemthed af helhedsprocessen (i dyr-menneske-overgangsfeltet), hvori det samfundsmæssige arbejde, ganske vist begyndte at udvikles, i særdeleshed i forbindelse med kooperativ værktøjsfremstilling og -benyttelse, men imidlertid endnu ikke som udviklingens bestemmende moment, men som underordnet den fylogenetiske proces med dens evolutionære udviklingslovmæssigheder. Den begyndende samfundsmæssige livsopretholdelse medførte altså her "selektionsfordele" og virkede derfor tilbage på den genetiske information. På denne måde kunne, i vekselvirkning med den sig udfoldende samfundsmæssige arbejdsproces, her samtidigt udvikles de biologiske muligheder hos individerne for deltagelse i denne proces. På et bestemt punkt i fortætningen af den genetiske information sammen med et bestemt udviklingsstade i den genstandsmæssiggørende verdensforandring kom det da efterhånden til en selvstændiggørelse af de samfundsmæssige processer, og dermed til en progression af en ny størrelsesorden overfor den fylogenetiske proces. Dermed var menneskets samfundsmæssige natur fuldt udviklet her, indeholdt altså den "artsspecifikke" potens til individuel deltagelse i samfundsmæssig udvikling og på den anden side blev det evolutionære selektionsprincip, på en måde igennem sin egen virksomhed, sat ud af kraft, idet det nu blev betydningsløst overfor den nu for helhedsudviklingen bestemmende samfundsmæssig-historiske udviklingslovmæssighed. Da her, i den funktional-historiske analyse, menneskenes samfundsmæssige natur indholdsmæssigt kan karakteriseres som individuel udviklingspotens til samfundsmæssiggørelse i dens historiske bestemthed af den fylogenetiske proces, blev det tydeligt, at overvindeligeden af modsætningen "individ" og "samfund" i formuleringen af individets samfundsmæssige natur på ingen måde blev foregøglet og besværgt rent verbalt men kan påvises i en kontrolleret naturvidenskabelig forskningsproces. Jeg skal og kan ikke her i det enkelte fremstille de på den nævnte måde indhøstede indholdsmæssige bestemmelser af individets samfundsmæssige udviklingsmuligheder i deres handlingsaspekt, deres kognitive emotionelle, motivationelle aspekt etc., som de især er blevet oparbejdet af Holzkamp (1973), H.-Osterkamp (1975, 1976) og Schuring (1976). Det slår til, hvis jeg fremhæver et meget alment og abstrakt

men for karakteriseringen af den individuelle subjektivitet i forhold til samfundsmæssig subjektivitet centralt synspunkt i de her foreliggende forskningsresultater: Den omstændighed, at menneskene må producere deres livsbetingelser som nogle i genstandsmæssiggjorte strukturer sig udviklende samfundsmæssige forhold, for at kunne opretholde deres liv på et specifikt "menneskeligt" niveau, d.v.s. i almengjort bevidst kollektiv foregribende omsorg korresponderer på det konkrete individs side med udvidelsen af den bevidst-foregribende-omsorgsfulde kontrol over egne ens egne livsbetingelser som den centrale dimension for individualudviklingen. Den menneskelige specificitet i de i individets samfundsmæssige natur liggende udviklingspotenser kan altså i henseende til de forskellige funktionsaspekter til stadighed karakteriseres som rettet mod overvindelsen af livsvirksomhedens betingethed af givne aktuelt-tilfældige påvirkninger, som udvidet bevidst disponeren over egne livsomstændigheder i almengjort-foregribende-omsorgsfuld anticipation af fremtidige livsnødvendigheder (dette lader sig så nærmere specificere for det kognitive funktionsaspekt som udvikling fra orienterende til begribende erkendelse, for det emotionelt-motivationelle aspekt som udvikling fra angsten som det subjektivt befindende ved udleveretheden til aktuelle livsomstændigheder til "produktiv" motivation, etc.). Den "menneskelige" livsopretholdelsesform: bevidst-foregribende-omsorgsfulde verdensforandring som samfundsmæssig subjektivitet modsvarer altså i individets natur den (ved udviklingen af samfundsmæssigheden fylogenetisk tilblevne) udviklingsretning og -retning mod bevidst foregribende-omsorgsfulde disponeren over egne livsbetingelser som udfoldelse af individuel subjektivitet.

Til en adækvat bestemmelse af den individuelle subjektivitet i dens forhold til den samfundsmæssige subjektivitet må det nu fremhæves, at de individuelle livsbetingelser, som den enkelte i udviklingens af sin subjektivitet opnår disposition over - da mennesker kun kan reproducere deres liv i almengjort samfundsmæssig foregribende-omsorg - nødvendigvis objektivt altid er individuel relevante samfundsmæssige livsbetingelser. Derfor stiger graden af sammenflettethed mellem de individuelle livsbetingelser og helhedsprocessen normalt i det omfang de besidder en langsigtet, dybtgående relevans for individet. Deraf følger for den specifikt menneskelige form for livsopretholdelse som bevidts almengjort foregribende-omsorg udfra individets standpunkt den for vor fremstillingssammenhæng fundamentale kendsgerning: Det individuelle menneske kan kun disponere over sine egne livs-

betingelser, idet han har del i den kollektive disponeren over sam-
fundsmæssige livsbetingelser gennem genstandsmæssig verdensforandring,
da disse altid er individuelt relevante samfundsmæssige livsbetingel-
ser. Den enkelte er som enkelt overfor sine egne tilværelsesomstændig-
heder nødvendigvis magtesløs og overvinder kun denne magtesløshed, for
så vidt han "overskrider sine rent individuelle muligheder, idet han
når frem til en udvidelse af de individuelle potenser hhv. potenserings
af egne påvirkninger af almen (og dermed) individuelle livsbetingel-
ser, gennem formidletheden med relationer til relevante samfundsmæs-
sige mål." (H.-Osterkamp, 1979, s. 146). Størrelsesordenen af potenserin-
gen af egne muligheder gennem deltagelse i den kollektive samfundsmæs-
sige bestemmelse af livsforholdene, altså omfanget af sammenslutninger
med andre om almene mål som disponeren over egne livsomstændigheder,
må derfor (under ellers ens omstændigheder) være så meget desto stør-
re jo mere relevante livsbetingelserne er for individet, da den der-
med givne højere grad af samfundsmæssig sammenflettethed også gør en
højere grad af kollektiv kraftudfoldelse til disponeren over disse
betingelser nødvendig.

Herudfra kan forholdet mellem den præsenterede samfundsmæssige subjek-
tivitet og individuelle subektivitet bestemmes mere nøjagtigt: Da
det kun er samfundsmæssige subjekter af en hvilken som helst "historisk"
størrelsesorden som kan nå frem til den virksomhed hvormed en bevidst
forandring af samfundsmæssige livsbetingelser faktisk er mulig kan og-
så "de enkelte individuelle subjekter altid kun opnå indflydelse på
deres egne relevante livsbetingelser, som jo altid er samfundsmæssige
livsbetingelser, i det omfang de tilhører samfundsmæssige subjekter
med historisk bestemmende indflydelse og dermed i deres bidrag til
den bevidste samfundsmæssige virkelighedskontrol også foreger kontrol-
len over deres egne tilværelsesomstændigheder. Hvorvidt det individu-
elle subjekt kan opnå en sådan selvbestemt indflydelse på sine egne
relevante livsbetingelser, afhænger som følge heraf ikke blot af det
selv, men også af den "subjektive faktors" objektive samfundsmæssige
udviklingsstade indenfor den historisk specifikke situation, som det
pågældende individ befinder sig i." (Holzkamp, 1978, s. 214f/Dreier, O.,
1979, s. 139). Individuelle subjekter er således betragtet et delaspekt
af samfundsmæssige subjekter: Individierne udvikler til stadighed
"subjektivitet" i det omfang som de deltager og har andel i den sam-
fundsmæssige subjektivitet. Væsenkendetegnene ved den individuelle
subjektivitet er i overensstemmelse hermed: Individuelt centrum hhv.
individuel oprindelse for handlinger til bevidst disponeren over eg-

ne livsbetingelser, og derfor samtidig overskridelse af individualiteten som potensering af muligheden for bestemmelse af disse livsbetingelser gennem sammenslutningen med andre om almene mål. Individuel subjektivitet er i overensstemmelse hermed som sådan både et personalt som et interpersonalt fænomen.

Ansæ-
venst:

I det dermed skitserede, og på basis af den materialistiske dialektik funktional-historisk afledte begreb om subjektivitet er den igennem indfangethed i de borgerlige privatformer betingede udvendige modstilling af subjekt og samfund ikke alene påvist i sin formbestemthed, men overvindelig gennem en positiv, indholdsmæssig bestemt subjektivitetskonception i dens umiddelbare samfundsmæssige træk. Dermed er det også muligt, at fremhæve hvilke aspekter af menneskenes samfundsmæssige natur det er der ved sønderrivelsen og den udvendige modstilling af individ og samfund i kraft af indfangetheden "i" de borgerlige former bliver "privatiseret" og således fremtræder som u-samfundsmæssige. Det kan vises, hvilke forkortninger og omvendinger som for de forskellige traditionelt-psykologiske og -sociologiske opfattelser af individuel subjektivitet resulterer deraf, at sammenhængen mellem udfoldelsen af individuel subjektivitet og udvidet andel og deltagelse i samfundsmæssig subjektivitet må forblive skjult for dem på grund af den blinde tankemæssige reproduktion af de borgerlige privatformer. Således kan det også tydeliggøres, hvorledes den individuelle subjektivitet i de forskellige konceptioner på den ene side i bestemte aspekter indtil en vis grad adakvat begriber individets "subjektive" befindende, for så vidt de er underkastede borgerlige privatformer, hvor imidlertid på den anden side den heri optrædende "subjektive" jegindelukthed, "inderlighed", reduktionen af egenaktiviteten til ren påvirkning af sociale interaktioner (under udklamringen af den kollektive genstansmæssige verdensforandring) etc., ikke begribes som "private" forkortninger af subjektiviteten, men bliver ligestillet med "menneskelig subjektivitet" overhovedet: Således bliver det traditionelle subjektivitetsbegreb ikke alene begrebsligt utilstrækkeligt, men ville også reelt kun kunne begribe individerne i det borgerlige samfund i deres bestemthed af de samfundsmæssige forhold, i deres "individuelle" afmagt og udleverethed, imidlertid ikke i deres mulige og virkelige kollektive, subjektivt-aktive bestemmelse af disse forhold, gennem deltagelsen i den samfundsmæssige subjektivitet på forskellige planer og størrelsesordener - frem til deltagelse i den organiserede arbejderklasses kamp som samfundsmæssigt subjekt kampen om menneskenes kollektive selvbestemmelse gennem overvindelsen

af de borgerlige klasseforhold.

Jeg kan ikke her gennemføre den antydede ansats i alle dens punkter. På dette sted, skal der, som foreberedelse til vores fremstilling af subjektets individualgenese kun fremhæves ét, ganske vist centralt aspekt af den individuelle subjektivitet og dens forkortning og fordrejning "i" de borgerlige privatformer: De deri realiserede interpersonelle relationers modus. Jeg skelner derfor terminologisk "subjektrelationerne" fra sådanne interpersonelle forhold hvori den individuelle subjektivitet er forkortet og fordrejet som følge af indfærdigheden i de borgerlige privatformer og som skal benævnes "instrumentelle forhold" (af grunde som senere skal forklares). Det drejer sig i denne sammenhæng om, at forklare den individuelle subjektivitet som personalt-interpersonalt fænomen ved at at skelne den fra dens forkortning "i" de borgerlige former til dens psykiske karakteristik i særdeleshed det deri givne mellem menneskelige befindende og kommunikationsform.

2. Interpersonelle subjektrelationer og instrumentalforhold.

Den omstændighed, at individuel subjektivitet lader sig fremstille som mellem menneskelig relation, netop som "subjektrelation" kommer af den omtalte kendsgerning, at den individuelle subjektivitet altid er overskridelsen af den rene individualitet i retning af andel og deltagelse i den samfundsmæssige subjektivitet og derfor har interpersonel karakter. Subjektrelationernes særegne karakter er generelt bestemt af, at her falder de deltagendes fælles mål sammen med almene samfundsmæssige mål. Denne sammenhæng opstår derigennem, at de almene mål er rettet mod udvidelsen af den bevidste disponeren over de samfundsmæssige livsbetingelser og dermed mod foregelsen af hver enkelts selvbestemmelse og dermed nødvendigvis må være de deltagendes fælles mål. Dette betyder også, at i handlinger som er rettet mod almene mål da må andres interesser om det er enkeltes eller grubbers aldrig undertrykkes, - bortset fra de interesser som selv er rettet mod undertrykkelsen af andre. "Subjektrelationer" er derfor, så længe der stadig eksisterer menneskers understrykkelse af mennesker, nødvendigvis også kamprelationer mod undertrykkelse og dermed for deres fuldstændige almengørelsesgrad, altså gennemsætningen af deres væ-

sensbestemmelse i den samfundsmæssige realitet.

Det specifikke ved subjektrelationernes interpersonelle kvalitet giver sig af de deltagendes reciprokke forbundethed i kraft af almenheden af de fælles mål: Jeg ved ikke alene fra den givne anden at han med sine interesser også forfølger mine, jeg ved (under indskænkning af perspektivet) også fra den anden at han ved at jeg med mine interesser også forfølger hans. Dette omfatter den reelle og i de deltagendes bevidsthed givne gensidige interesse i den andens subjektudvikling, da hans udvidede evner til andel og deltagelse i den kollektive, i den genstandsmæssigt rørende verdensforandring gennemførte selvbestemmelse, altså samfundsmæssige subjektivitet, også nødvendigvis altid kommer mig til gode. Deraf opstår en for subjektrelationerne karakteristisk basisdimension af grundelig gensidig tillid. Da det er selvevident, at ingen bevidt krænker sine egne interesser, kan jeg være sikker på, at den anden heller ikke krænker mine interesser, eftersom de jo tendentielt er identiske med hans. Ligeledes ved jeg, at den anden sikker af den samme grund som jeg da han ved at hans interesser er pålideligt ophævet hos mig i kraft af deres principielle identitet med mine. Som følge af den reciprokke vished om at den anden på grund af sine ganske særlige interesser vil gøre det bedste for mig er subjektrelationer karakteriserede af angsløshed, frihed, åbenhed og entydighed i den gensidige understøttelse af hinanden. Modsætninger mellem de deltagende kan aldrig her opstå omkring hovedsagen, målet, men kun omkring de afledede spørgsmål om den bedste vej dertil, hvorfor sådanne modsætninger, i kraft af den gensidige vished om, at også i forbindelse med søgningen efter den bedste vej vil den givne anden gøre sit bedste, og ved det samme om mig, på basis af den principielle forbundethed, ikke vil blive omgået og ophævet på en "personlig", "sensibel" måde, men men i en optimal sagsrettethed.

Den psykiske karakteristika af subjektrelationerne kan tydeliggøres negativt igennem diskussionen af interpersonelle forholds særegenhed, for så vidt der heri ikke er virkeliggjort subjektrelationer på grund af indfangetheden "i" de borgerlige privatformer. Grundkendetegnet ved sådanne interpersonelle forhold ligger deri, at de som "privatforhold" ikke kender til nogle almene-samfundsmæssige mål (i den fremstillede betydning) men kun individuelle mål og i overensstemmelse hermed heller ingen almene interesser, men kun partialinteresser. De interpersonelle relationer og sammenslutninger opstår dermed her til stadighed omkring rent individuelle mål hos de deltagende hhv. omkring partialinteresser som sammenfatninger af de samme individuelle interesser, der som

partialinteresser nødvendigvis må stå i et modsætningsforhold til andre partialinteresser. Da den givne anden i sådanne relationer og sammenslutninger kun er "instrument" for realiseringen af egne individuelle interesser, kalder jeg sådanne interpersonelle forhold for "instrumentalforhold".

Når altså sådanne instrumentelle forhold ikke, som subjektrelationerne, beror på en af målets almenhed sig givende interesseidentitet, men derimod kombinerer interesser, der som individualinteresser til at begynde med "intet har med hinanden at gøre", må der eksistere andre, ydre kræfter, som her frembringer sammenholdet. Disse er de fordele, som for den enkelte eller elle deltagende følger, ikke af den (jo netop ikke forhåndenværende) grundlæggende mål- og interesseidentitet, men af selve relationen hhv. sammenslutningen selv som kendsgerning, for perceptionen eller gennemsætningen af de givne egne individualinteresser. Således kan et ægteskab, for så vidt det repræsenterer et instrumentelt forhold, holdes sammen af, at begge partnere drager fordele deraf for deres egne individualinteresser: f.ex. derved at kvinden bliver forsørgt af manden og at manden "bruger" kvinden som husholderske, til repræsentation og/eller til muliggørelse af en regelmæssig kønslig omgang. En sammenslutning eller en organisation, for så vidt de repræsenterer et "målforbund", giver fordele for medlemmerne derved, at man "fælles er stærkere" (en bevæggrund som hyppigt forveksles med virkelig solidaritet) d.v.s., at individualinteresserne som partialinteresser kan sættes mere effektivt igennem overfor andre partialinteresser og som derved kan afsikre hinanden gensidigt, beskytte, fremskaffe begunstigelser, indrømme privilegier etc. I forbindelse hermed batter det intet i henseende til karakteristikken som instrumentelle forhold om medlemmerne af organisationen eller forbundet ville kunne nævne fælles mål og interesser for deres sammenslutning:^{2/} For det første repræsenterer forbundet her i hvert tilfælde et ydre instrumentalforhold, da de fælles mål ikke er almene mål, men derimod repræsenterer de med målene forbundne interesser, som skal virkeliggøres, partialinteresser der nødvendigvis står i modsætning til andre forbunds interesser eller individer, idet det tjener til, at gøre medlemmernes partialinteresser gældende overfor de fremmede partialinteresser (som igen kunne være "fælles interesser").^{3/} For det andet er medlemmernes "fælles interesser" jo netop kun under synspunktet: deres bedre gennemsætning kombinerede uafhængige individualinteresser set inde fra hvis fælleshed derfor ikke hænger indvendigt sammen med deres indhold (nemlig: deres almenhed) men er af en tilfældig og udvendig natur.

Den punktuelle interessekonvergens kan derfor vedrøre mere eller mindre perifere eller kortsigtede aspekter af livsvirkomheden ved ellers dybtgående og permanent interessedivergens. Da der ikke eksisterer nogen "dybere grund" til fællesskabet end muligheden for bedre at sætte bestemte med den anden overensstemmende individualinteresser igennem, kan deltagelsen i sammenslutningen til enhver tid ophøre, for så vidt individualinteresserne ændrer sig eller forbundet udfra disse interesser tager en uønsket retning, og det givne individ kan "pludselig" genfindes "på den modsatte side" i sammenslutning med andre partialinteresser som taler for at tjene de individuelle interesser bedre. Ethvert forbundsmedlem er her altså på en måde et potentielt medlem af modstanderens interesseforbund hvorved det omtalte ydre målforhold i forbundet slår tilbage opløsende sig selv indefra.

Jul - Regulationen af de sociale relationer på niveauet for instrumentalforholdene sker (og det ligegyldigt om det her er enkeltpersoner, forbund eller enkeltpersoner indenfor forbundet der træder i relation til hinanden) nødvendigvis på grundlag af en ydre eller indre tvang, afhængighed, tryk, undertrykkelse, da der jo netop ikke eksisterer et "indre" sammenhold på baggrund af en virkelig mål- og interesseidentitet, og kan derfor alt efter kraft/styrkeforholdene og interessekonstellationerne antage forskellige former: I det omfang en instans af instrumentalforholdet ensidigt har magt over den anden og denne anden samtidig er forhindret i at forlade forholdet kan den anden her af den magtigere instans blive direkte tvunget til at tjene dennes interesser under afkaldgiven på sine egne. I det omfang den svagere instans besidder visse magtpositioner som "pressionsmidler" bliver det direkte undertrykkelsesforhold relativet af regulationsformen: "kompromiet" helt frem til konstellationen af en relativ styrkeligevægt hvor kompromisset er den bestemmende regulationsform. - I forbindelse med kompromisset (når man anskuer dette i sig selv) giver enhver instans efter et stykke vej gennem modifikationen af sine mål overfor den anden hvorved fordelene ved opretholdelsen af forholdet bliver afvejet overfor de med målmodifikationen forbundne bagdele. Reelt søger "parterne" herved såvidt muligt at påtvinge den anden sine egne målforestillinger og interesser v.h.a. pressionsmidlet: en truende afbrydelse af forholdet, indtil sluttelig som resultat af det virkelige styrkeforhold gennem hvilket "parterne" i forskelligt omfang er henvist til den fortsatte opretholdelse af forholdet, kompromisset falder ud til mere gunst for den ene eller anden instans, etc. - "Kompromisser" er en speciel regulationsform for instrumentelle forhold, indenfor subjektrelationerne kan den ikke eksist

re: De deltagende er her forbundet med hinanden gennem et identisk alment mål "indefra", således at den interessedivergens, som gør kompromisset muligt og nyttigt ikke kan opstå. "Udefra" i opgøret med afvigende positioner eller modstanderers kræfter er kompromisser ikke mulige da det i forbindelse med almene mål ikke er op til den individuelle forfødtbefindende at modificere dem efter kraft/styrkeforholdenes målestok. Alle menneskers kollektive selvbestemmelse over egne anliggender som tilstræbes her, altså "frihed", som giver ethvert delmål en objektivt bestemt retning, er ikke en mulig genstand for forhandlinger. I kompromisets sted træder her den skildrede modifikation af vejen (midlet) og tidsperspektivet ved et uforandret mållindhold. (En indholdsmæssig nedskruning af fordringerne i henseende til målet, altså "kompromis", er altid et symptom på, at en subjektrelation regredierer i retning af et instrumentalforhold.).

Ved instrumentalforholdet eksisterer opretholdelsen af forholdet som vist ikke tvingende udfra mållindholdet selv. Derfor eksisterer der også her en regulationsform for socialrelationerne som i visse henseender er forskellig fra det indholdsmæssigt relaterede kompromis og som i jo højere grad bliver desto mere relevant som en instans ikke med direkte magtmidler kan forhindre den anden i at forlade forholdet og som vi vil kalde for "kompensation". Kompensation er et ikke-økonomisk bytte/udvekslingsforhold (som også kan antage økonomisk form) hvor der, til at formindske risikoen for at en af "parterne" i forholdet forlader dette, tilstræbes en ligevegt imellem parterne ved hjælp af indrømmelsen af den givne anden parts individuelle fordele: Da jeg har givet dig skal du give mig tilbage i samme kvantitet hhv. da du har givet mig vil jeg give dig tilbage i samme kvantitet. "Enhederne" som der her bliver kompenseret for kan være materielle begunstigelser, privilegier, tjenesteydelser o.a., men (og dette tilfælde er psykologisk særddeles relevant) under bestemte samfundsmæssige betingelser også rene "følelser": Jeg har kommet dig i møde med opmærksomhed, hengivenhed, kærlighed og forventer derfor den samme imødekommenhed af opmærksomhed, hengivenhed, kærlighed fra dig hhv. du har kommet mig i møde med opmærksomhed, hengivenhed, kærlighed derfor opnår du den samme grad af opmærksomhed, hengivenhed, kærlighed fra mig. En uligevegt i de givne den anden gensidigt imødekomne følelser tangerer den "forhandlingsbasis" hvorpå sådanne emotionelle instrumentalforhold er opbygget og virker tendentielt i retning af opløsningen af forholdet (såfremt der ikke er ydre-emotionelle gensidige fordele som kræver dets fortsatte beståen). - Også i forbindelse med regulationsformen: kom-

*ging
fø*

pensationen bliver det tydeligt, at instrumentalforhold som sådan, i det mindste implicit er undertrykkelsesforhold; En uligevægt i begunstigelserne af den givne anden bliver her benyttet som pressionsmiddel for at forstørre ens egne, i kraft af forholdet, indvundne fordele ved hjælp af trusler om opsigelse af forholdet, hvorved - da en strikt kvantificering af de gensidige begunstigelser, især i det emotionelle område næppe er mulig - "under-tryk-sat-følelsen" på grund af den anden er et slags grundbefindende hos de i instrumentalforhold stående parter. Indenfor subjektrelationerne er "kompensationsforhold" grundlæggende udelukket, dette er en af deres væsentligste karakteristika, da hver deltagendes ganske særlige interesse i opretholdelsen af relationen her udspringer netop af det almene måls indhold, foregølsen af dispositionen over samfundsmæssigt-individuelle livsbetingelser, og derfor behøver ingen særlig at bestikkes for ikke at ophøre med forholdet.

Instrumentalforholdenes emotionelle grundbefindende er, som det fremgår af vores fremstilling, ikke som ved subjektrelationen angstløshed, åbenhed og entydighed, men usikkerhed, angst, mistænkelighed og flertydighed. Yderligere emotionelle kvaliteter som opstår udaf denne sammenhæng er (den af kompensationsforholdene voksende) taknemmelighed (som ikke findes i subjektrelationen: hvorfor skulle jeg være taknemmelig med en som med samme identiske interesser som mine har tjent noget?), skyldfølelser, "skuffelse", "skinsyge", nærtagenhed, "tilknæpethed", sårbarhed, etc. (hvad der ikke her behøver at blive diskuteret i enkeltheder). Væsentligt er i forbindelse hermed, at følelser (for så vidt de er relevante for forholdet) indenfor instrumentalforholdene ikke alene er noget man "har", men også noget der "demonstreres" og bliver benyttet som straf eller belønning. De på instrumentalforholdene baserede interpersonelle relationer gør derfor et langt "mere emotionelt", "følelsesbetonet" indtryk end sammenlignelige subjektrelationer, da emotionaliteten i disse er udtryk for engagementet og forbundetheden omkring det almene mål, men ikke bliver frembragt og "handlet" med som selvstændiggjorte størrelser. - Da man på den ene side i instrumentalforhold grundlæggende må være klar over den andens hensigter, for at kunne drage slutninger tilbage for kalkulationen af fordele og risici, mens den anden imidlertid for at forbedre sin "forhandlingsposition" principielt må dække over disse hensigter og mål og kun tilkendegiver dem i kalkuleret form, er den givne andens "indre liv her (til forskel fra subjektrelationen) af en central interesse: Jeg må "skue ind i" den anden, for at få noget at vide om hans mest

æmelige hensigter og mål, og må, da dette ikke er muligt og den anden netop formener mig adgang til en sådan beskuelse, forsøge at "indføle" mig mest muligt differentieret i den anden. Selvstændiggørelsen af "indfølingen" og "forståelsen" er derfor nogle for instrumentalforholdene karakteristiske interpersonelle følelser.

Subjektrelationerne og instrumentalforholdene blev indtil dette sted på en måde udfoldet "rent" for tydeligt at kunne gøre deres væsentlige træk forskellige kendetegn synlige. I virkeligheden skal man imidlertid tage højde for, at - i det mindste under borgerlige livsforhold - subjektrelationer næppe nogensinde forekommer i sig selv og at begge momenter generelt i forkellig art og grader af forbindelser skal karakterisere de forefundne socialrelationer. Det synes derfor formålstjenstligt, at præcisere begge begreberne "subjektrelationer" og "instrumentalforhold" i henseende til deres begrebsmæssige funktion således: Man kan til at begynde med for det første ved ethvert interpersonelt forhold skelne subjektaspektet fra instrumentalaspektet og kunne således karakterisere sådanne relationer hvor subjektaspektet er det bestemmende i det modsætningsfyldte forhold til instrumentalaspektet som "subjektrelationer" - og gå frem på tilsvarende måde med begrebet "instrumentalforhold". Begreberne "subjektrelation" og "instrumentalforhold" tydeliggør sig altså her som funktional-historisk indhøstede analytiske kategorier med hvilke man undersøger ^{empirisk} forefundne interpersonelle relationer i det borgerlige samfund i deres væsentligste bestemmelser og derfor kan fremhæve i hvilket omfang og henseender de er underkastede de borgerlige privatformer hhv. overskrider indfangetheden i de borgerlige former i retning af den subjektivt-aktive overvindelse af rent "privat" eksistens gennem andel/deltagelse i den kollektive selvbestemmelse.

3.

Indholdsmæssige og metodiske problemer ved bestemmelsen af den tidligt-barblige subjektivitet.

Det følger allerede af indfangetheden i de borgerlige privatformer men lader sig imidlertid også direkte fastslå : Den traditionelle socialvidenskab kender ingen subjektrelationer der hvor den undersøger mellemmenneskelige relationer, men kun instrumentalforhold som den li-

festiller med "sociale relationer" overhovedet. Således kan f.ex. de socialpsykologiske begreber om gruppeprocesser og gruppedynamik, om mekanismerne i den sociale kognition så som "kognitivdissonans" og "kognitiv ligevægt", om "social indlæring" etc., alle på den ene eller anden måde føres tilbage til de sociale regulationsformer: "kompromisset" eller "kompensationen" og social understøttelse ("Zuwendung") kan ikke begribes som værende andet end gratifikationsmidler, "socialt" bliver generelt begrebet som tilkæmmelse eller polarisering af individuelle mål eller interesser etc. Det samme gælder for sociologiske teorier som kommunikationsteorien, den strukturfunksjonalistiske konception om normovertagelse og -internalisering, de symbolsk-interaktionistiske forestillinger om overenstemmelses- og indfølelsesprocesser og ligeledes for psykoanalysens intersubjektivitets-konceptioner i alle dens varianter etc. Jeg vil ikke på dette sted omfattende eftervise denne instrumentelle forkortning af begrebet om mellem menneskelighed (navnlig da denne eftervisning her hvor der hyppigt eksplicit bliver grebet tilbage til de sociale regulationsformer som vi har karakteriseret som "instrumentelle" er let at føre, jvf. F.Haug 1977). I stedet skal diskussionen af den individuelle subjektivitet og dens "instrumentalistiske" forkortning og fordrejning centreres omkring problemet om den tidligt-barnlige subjektivitets ontogenese. Den kritiske psykologiske historiske ansats forholder sig nemlig, som fremstillet, ikke primært til den fylogenetiske og samfundsmæssigt-historiske, men til den ontogenetiske udvikling som i den mest snævre betydning begribes som "historie" og kun kan begribes adækvat igennem analysen af de overgribende historiske processer. I overenstemmelse hermed må de kritisk-psykologiske grundkategorier, og følgelig også "subjektrelationer" og "instrumentalforhold", være anvendelige til analyse af det givne aspekt af den individualhistoriske udvikling som behandles: Kun således kan (i det nævnte tredje analyseskridt) den konkrete individuelle personlighed begribes adækvat i sin "indre" udviklingslovmæssigheder og udfoldelsestrin under formations- og placeringsspecifikke livsbetingelser (sådan som de skal påvises i det andet analyseskridt) i den indholdsmæssige fylde af sine bestemmelser. Behandlingen af subjektets ontogenese er i overensstemmelse hermed et nødvendigt metodisk skridt i udfoldelsen af den her skitserede individuelle subjektivitetskonception.

Hvis vi husker at individuel subjektivitet og de deri involverede relationer blev bestemt som overskridelse af individualiteten gennem andel/deltagelse i den samfundsmæssige subjektivitet omkring almene mål til disponeren over egne relevante livsbetingelser, så opstår her tillige

det spørgsmål, hvad dette kan betyde i henseende til den ontogenetiske, i særdeleshed den tidligt-barnlige, subjektudvikling. Ved forsøget på en afklaring af dette spørgsmål, viser det sig på den ene side, at det ikke umiddelbart er muligt for barnet at associere sig med samfundsmæssige subjekter til at begynde med, hvorved der heller ikke her foreligger almene, mod den udvidede bestemmelse af samfundsmæssigt-individuelle tilværelsesomstændigheder rettede, mål som konstituerende subjektrelationen: De samfundsmæssige forhold som barnet træder i relation til er i bred betydning netop specificerede i vidt omfang som "familierelationer" i de tidligste udviklingsstadier - hvorved familien gennem dens bestemthed af det borgerlige samfund tillige som "privat" skænerum ("Schonraum") modstilles Samfundet "derude" - og de instanser til hvilke barnet i begyndelsen i vidtgående omfang udelukkende kan optage relationer til, er i normale tilfælde forældrene (og her for det meste i særlig omfang moderen). På den anden side er vi imidlertid henvist til, at de af os, i sammenhæng med subjektivitetskonceptionen, udviklede bestemmelser også må være anvendelige på de tidligste stadier af barnets udvikling indenfor familien og i dets relationer til forældrene: Intet nok så tidligt stadium bør udgrænses idet subjektivitetskonceptionen suspenderes.

Det gælder netop om at rekonstruere subjektivitetens genese udfra dens tidlige hhv. forformer og denne opgave er på forhånd uopfyldelig, hvis man lægger de tidligste udviklingsstadier til side som irrelevante. Sæcielt ville vi ikke kunne skaffe os selv en lettelse igennem at vi først taler om "subjektiv" disponeren over livsbetingelserne når barnet kan frembringe genstandsmæssige omverdensrelationer i den virksomme omgang med brugsgenstande etc. Subjektrelationer må langt snarere være bestemmelige og adskillelige fra instrumentalforhold netop allerede i sådanne tidlige stadier af ontogenesen, hvor barn-forældre-relationen endnu ikke er formidlet af sådanne genstandsmæssige aktiviteter. Den dermed påviste vanskelighed fremtræder imidlertid kun da uovervindelig, når man miskender subjektivitetsbegrebet som en færdig form og ikke betragter det som udviklingsbegreb, altså som retningsbestemmelse: Vi bør på ingen måde først tale om individuel subjektudvikling når individet i stigende omfang associerer sig med samfundsmæssige subjekter og dermed opnår en voksende disponeren over egne relevante livsbetingelser, men vil overalt kunne tale om et skridt i udviklingen af "subjektet" der hvor alternativet mellem fastlåsningsen i en given tilstand af afhængighed og udleverethed og en udvikling i retning af individualitetens overskridelse mod udvidet selvbestemmelse lader sig påvise, og indivi-

det griber denne udviklingsmulighed; ligeledes bør de almene mål, der kvalificerer et interpersonelt forhold som subjektrelation ikke besidde den helhedssamfundsmæssige almengørelsesgrad af en forholden sig til selvbestemmelsen over alle ens egne anliggender, der behøver kun at kunne opdages en - målt i forhold til et givet alternativ af et "rent" instrumentelt", mod alene individuelle mål og interesser hos de deltagende, orienteret strukturering af forholdet - forandring i retning af en orientering mod almene mål i den bevidste disponeren over samfundsmæssigt-individuelle tilværelsesomstandigheder; etc. For så vidt det lykkes for os at fremanalysere sådanne retningsbestemmelser vil vi også kunne skelne subjektaspektet fra instrumentalaspektet og beskrive dem i deres forhold til hinanden indenfor området den tidligt-barnlige udvikling i familieforbundet, og dermed "kritisk opheve" de traditionelle udviklingsteorier som kun identificerer de instrumentelle aspekter og således ikke adækvat erkender de tidligste ansatser til subjektudvikling og følgelig heller hele subjektivitetens ontogenese.

Det er karakteristisk for den traditionelle udviklingsforsknings forfatning at der her står to centrale og i vidt omfang uforbundne ansatser ved siden af hinanden: På den ene side centreringen om barnets udvikling af evner hvorved den sagslige og sociale omverden alene bli-anset for en overfor barnet givet kravsstruktur med hvilken det handle individelt og dermed udvikler sine færdigheder; denne ansats er karakteristisk for hele den "akademiske" udviklingspsykologi, omfattende de mest fremtrædende repræsentant Piaget. På den anden side centreringen om de sociale relationer, i hvilke det sig udviklende barn står, hvor det altså her ikke er det individuelle barn, - men "mor-barn-dyaden" (idealiseret forstået som interpersonal tofoldig relation mellem barnet og dets primære relationsperson, jvf. Lorenzer 1973, s.26) som udgør den elementære analyseenhed og hvor barnets evneudviklingsaspekt i vidtgående omfang bliver udklæret igennem absoluteringen af interaktionsaspektet; denne ansats er karakteristisk for hele den moderne psykoanalytiske opfattelse af den tidligt-barnlige udvikling, således for Spitz', Eriksons, Kohuts, Carusos, Lorenzers konceptioner og for hovedrepræsentanten for den empiriske psykoanalytiske børneforskning, Margarete Mahler. - Den åbenbare ensidighed i såvel evne-ansatsen som interaktions-ansatsen har i den senere tid frembragt en tendens hos mange socialvidenskabsfolk til at sammenkoble begge ansatser, altså f.ex. Piaget og den psykoanalytisk prægede sociologiske interaktionsteori og således forbinde fordelene ved begge konceptioner med hinanden på en eklektisk måde (hvad der ikke her skal dokumenteres nærmere).

4. Modsatningen mellem barnrelaterede interesser og forældrenes almene livsinteresser og tendensen til den gensidige instrumentaliserings indenfor barn-forældre-forholdet.

Spørgsmålet om subjektaspektet hhv. instrumentalaspektet af de interpersonelle relationer er, som fremstillet, i vidtgående omfang ensbetydende med spørgsmålet om hvorvidt almeninteresser som fælles interesser sætter sig igennem i en relationskonstellation og hvorvidt forholdet kun tjener regulationen af og udligningen af de deltagendes individualinteresser. Hvis man adækvat vil behandle problemet om subjekt- eller instrumentalaspektet af relationerne mellem forældrene og barnet som befordrende eller forhindrende den barnlige subjektudvikling, så må altså analysen af interessekonstellationen i familien under aspektet almenhed eller partialitet have en central placering. I forbindelse hermed skal der i forvejen tages ^{hensyn} til den principielle reciprocitet i forældrenes og barnets interessesituation - navnlig da subjektrelationer ikke konstitueres og udfoldes ensidigt men udelukkende gensidigt hvad der vil blive endnu tydeligere. Alligevel må, da analysen af subjekt-ontogenesen må begynde med barnets spæde stadium, forældrenes interessesituation, specielt moderen have overvægten i analysen til at begynde med, da barnet først efterhånden må udvikle og artikulere sine i begyndelsen endnu ubestemte interesser og først vil gøre dette i et svar på de af forældrene/moderen i forholdet udtrykte interesser overfor barnet før det selvstændigt og modsigelsesfyldt kan bringe sine interesser ind i relationen. Tendensen i barn-forældre-forholdet i retning af et subjekt- eller instrumentalforhold bliver følgende i spædbarnsstadiet væsentligt bestemt af de til barnet relaterede almene hhv. individualinteresser hos forældrene hvormed relationen bliver "defineret". I overensstemmelse hermed begynder vi vore overvejelser om den tidligt-barnlige subjektivitetsudvikling med diskussionen af problemet om moderens (hhv. den primære relationsperson) barnrelaterede interesser i sammenhæng med hendes helhedsinteressesituation.

En væsentlig og dagligdags erfaring hos mødre hhv. primære relationspersoner som også viser sig som en central tematik gennem dagbogsoptegnelserne i vores projekt er en modsigelsesfyldthed og ambivalens i interessesituationen overfor den nyfødte og spædbarnet.

(s. 27 u. m.)

selvstændighed som mulighed for aktiv initiering af, krav om eller opretholdelse af subjektrelationer i kraft af hvert enkelt konkret individ. For så vidt følgelig mellemmenneskelige relationer såsom mor-barn-dyaden udforskes som rene "interaktioner" under udklamring af de af de deltagende udviklende evner/færdigheder i retning af udvidelse af den fælles selvbestemmelse gennem den genstandsmæssige verdensdisponeren, er det "subjektive" ansekt af relationerne dermed nødvendigvis udklamret, og de interpersonelle relationer kan kun beskrives for så vidt de udgør "instrumentalforhold". Omvendt er sådanne evner/færdigheder hvis tidligt-barnlige udvikling man kun kan undersøge udenfor realiseringen af subjektrelationer, altså kun med hensyn til det individuelle barn og dets omverdensudveksling nødvendigvis ikke "produktive" evner/færdigheder til andel/deltagelse i den fælles selvbestemmelse og dermed angstovervindelse og personlighedsudfoldelse, men udelukkende evner/færdigheder til opfyldelsen af fremmedbestemte krav uden direkte relevans for udviklingen af individets "subjektive" livs- og oplevelsesmuligheder (jvf. Holzkamp & Holzkamp-Osterkamp 1977, s. 261ff). Med den skildrede adskillelse af interaktion og evne/færdighedsudvikling udforsker man altså tvangsmæssigt den ontogenetiske udvikling udenlukkende for så vidt som den udgør en proces af tiltagende indretten-sig og finden-sig-til-rette gennem den "instrumentelle" søren-individualinteresser-gældende i socialrelationer og fremmedbestemt kravopfyldelse i en tilstand af afhængighed og udleverethed til individuelt relevante samfundsmæssige livsbetingelser med det dermed forbundne restrikerede og modsætningsfyldte personlige grundbefindende (hvorved der ikke forandres noget ved den eklektiske kombination af evne/færdigheds- og interaktionsaspektet, da sammenhængen mellem dem begge forbliver ubegrebet).

Udfra disse globale bestemmelser i den kritisk-psykologiske ansats til udforskningen af den tidligt-barnlige subjektudvikling resulterer der bestemte krav til vores metodiske fremgangsmåde: Vi vil ikke kunne koncipere "opgaveproblemstillinger" til børnene, således som Piaget gør dette til undersøgelsen af den kognitive udvikling fordi vi da fra begyndelsen af vil forfølge subjektivitet som overskridelse af individualiteten og tillige kan ville få øje på fremmedbestemte evner/færdigheder; vi vil heller ikke kunne stille den for den klassiske psykoanalyse karakteristiske biografiske rekonstruktion af den tidlige barndom ved hjælp af den voksne i midtpunktet for vores undersøgelser, fordi vi (rent bortset fra de i øvrigt ellers med denne fremgangsmåde forbundne problemer) således måtte forfølge familiekonstellationens intersubjektivitet og dermed de her givne reale modsigelser og konflikter.

Gruppe kan udfolde eller har opgivet at udfolde kravet om at udvikle sig til subjekter på grund af deres objektive livssituation er følgende ikke omfattet af de følgende overvejelser. (Det er forudset indenfor projektarbejdets rammer efter den nuværende begyndelsesfase at inddrage familier i andre klasser/lag i særdeleshed fra forskellige lag i arbejderklassen). For det andet resulterer grænserne i udsagnskraften i det følgende deraf at man kun adækvat kan begribe den individualhistoriske udviklings lovmæssigheder ved inddragelse også af de udviklede stadier fordi det kun således lader sig gøre at indvinde de adækvate kriterier for begribelsen af forformerne i de tidlige stadier. De børn, som de for mig til rådighed stående data forholder sig til, befandt sig på tidspunktet for de givne/foreliggende dagbogsoptegnelser gennemgående endnu i de første leveuger eller -måneder. Heraf bliver det forståeligt at momentet af genstandsmæssig virksomhed som udviklingsaspekt her i analysen af familierelationerne på en problematisk måde træder i baggrunden. Selv der hvor forformer for en sådan virksomhed allerede er taget op som i de forskellige gribestadier er - da man ikke kender de videre udfoldelsestrin - en analyse af de deri liggende udviklingsmodsigelser og -trin etc., endnu vanskelig. Noget tilsvarende gælder for udviklingen af en subjektrelation til barnet hos forældrene: Da den reelle omgang med barnet her endnu koncentrerer sig stærkt om de elementære plejeaktiviteter såsom puslen og spisning har anstrengelserne for at tage barnet som "subjekt" hyppigt mere karakter af forældrenes holdning overfor barnet. Om sådanne holdninger også til stadighed medbestemmer "adfærd", lader sig først definitivt afgøre i "længdesnit" ved forfølgelsen af den videre udvikling tilbageskuende og ligeledes om hvorvidt der deri kan ses virkelige forformer for og perspektiver i opbygningen af realiserede reciproke subjektrelationer. - Alt i alt følger heraf at de efterfølgende overvejelser kun skal vurderes som et diskussionsbidrag hvori frugtbarheden af en udfra en kritisk-psykologisk grundkonception afledet fremgangsmåde overfor den tidligt-barnlige udvikling kan stilles til debat af os men ikke allerede fastslå beredtygheden af ethvert enkeltdata og enhver enkeltinterpretation.